

FARSEN
(M)EIN KAMPE

Trøndelag Teater 93/94

TEATRET

MEIN

av Georg
Oversatt av K

Regi
Terje Mærli

Scenografi og kostymer
Per Kristian Solbakken

Lysdesign
Stig Husmo

Sminke og parykker
Ingeborg Hopshaug

De som er med:

Schlomo Herzl
Svein Wickstrøm

Lobkowitz
Bjørn Sothberg

Hitler
Per Schaanning

Gretchen
Kjersti Elvik

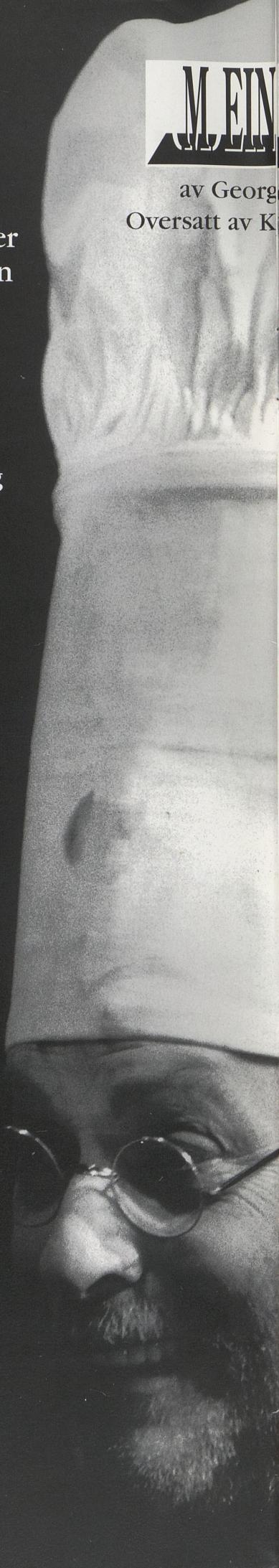
Fru Død
Kine Bendixen

Himmlischt
Jan Frostad

Karl Pfaffenhofen
Hans Nordø

Heinz Müllback
Torstein Andersen

Mizzi
en høne

KAMPE

Tabori
ell Askildsen

Inspisient
Hans Nordø

Sufflør
Trude Hallanger

Rekvisitør
Knut Erik Misvær

Lyd
Mikael Gullikstad

Plakat/programforside
Per Kristian Solbakken

Foto fra prøvene
Erik Berg

Program
May Selmer

Ansvarlig utgiver
Terje Mærli

Handlingen foregår i Wien i
1900 og ...

Kulisser og kostymer er produsert
i teatrets egen verksteder

Fotografering og lydopptak under
forestilling er ikke tillatt

Teatret takker Jacob Kommisar for
velvillig bistand under prøvetiden

Rettigheter: Teaterforlag Arvid Englund AB

PREMIERE 13. november 1993

FARSEN
(M)EIN KAMPE

Trøndelag Teater 93/94
TEATRET

Kjærlighet kan være livsfarlig...

Herzl: «Jeg var for dum til å skjønne at enkelte mennesker ikke tåler kjærlighet.»

(Mein Kampf, 5. akt)

Jøden Schlomo Herzl gir Hitler av sin varme og menneskelighet. Det kommende offer former sin egen bøddel. Hitler gjengjelder Schlomos kjærlighet med hat, fordi han ikke forstår hva kjærlighet til sin neste er. Hitler elsker seg selv og er ellers kjærlighetsløs. Det er forøvrig få forunt å elske seg selv uten å mislike sin neste. Hitler frykter også kjærligheten fordi den viser mennesket i sin svakhet. Hitler hater det han frykter og peker dermed på en av nazismens grunnpillarer:

Forakten for svakhet.

Hitler: «Du har grått. Jeg sto og så på at du gråt, en motbydelig vane hos voksne menn...»

(Mein Kampf, 3. akt)

Adolf Hitlers *Mein Kampf* kan ikke sies å ha ført til fremgang for menneskeheten. Måtte verden en gang lære å frykte enhver «kjærlighet» som ikke retter seg mot noe eller noen utenfor en selv.

Teatret er en levende kunstart, med levende mennesker i uttrykket - det siste stedet hvor du kan se deg selv bli speilet gjennom et levende vesen. Å kunne le av seg selv og sin svakhet gir styrke.

Den selvopptatte ler aldri av seg selv. Den selvopptatte frykter latteren. Kunsten gir oss anledning til å le av det vi frykter. Måtte kveldens forestilling gi fritt spillerom for latteren!

Velkommen til Blutgasse!

(sign)

Terje Mærli
Teatersjef

Wien, Wien, nur Du allein...

Wien var omkring århundreskiftet metropolen for et europeisk rike, en lysende keiserby som tok vare på århundredes berømmelse og arv. Byen var velstående og selvbevisst, og var hovedsete for et imperium som strakte seg langt inn i vår tids Russland og Balkan. Keiser Franz Joseph var symbolet på selve staten, dens verdighet, dens kontinuitet - og dens tilbakeliggenskap.

For Wien var "en verden av i går" - en verden som hadde begynt å tvile på seg selv. Byens ytre glans med teatre og borgerpalasser dekket over det faktum at byen gikk inn i en ny tid, og man kunne ane en bevissthet om at epoken hadde brukt opp sin livskraft. Tretthet, nederlag og angst, - de stadig mer innbitte stridighetene mellom folkegruppene og de herskende kretsers kortsynhet slo sprekker i det minneverdige byggverket. Ingen steder ble den borgerlige epokes undergang opplevd med større prakt og med større vemod enn her.

Den økende nasjonalismen innen de enkelte folkeslag ble ikke lenger møtt av den tradisjonelle

trygghetsfølelse hos et selvsikkert tysk lederskikt - dette lederskiktet ble selv grepet av nasjonalistiske følelser. Tyskerne ble trengt inn i minoritetens rolle i sin "egen" stat. Deres innbitte vilje til selvhevdelse munnet ut i kritikk mot monarkiet for dets slavofile politikk, og i en stadig økende forherligelse av tysk egenart. "Tysk" ble et begrep med et eget etisk innhold - i motsetning til alt som var fremmed. I en stille revolusjon gikk det gamle kosmopolitiske og feudale Europa under. De borgerlige og småborgerlige lag av befolkningen følte seg truet av fremskrittet, av byens voldsomme vekst, av teknikk og masseproduksjon.

Denne uroen ga grobunn for en lang rekke motbevegelser som gjenspeilte et økende behov for virkelighetsflukt. I tilspisset form kom dette forsvarskomplekset til uttrykk i antisemittismen som forente de mangfoldige, innbyrdes konkurrerende partier og foreninger.

Antijødiske følelser hadde alt gjort seg gjeldende under den økonomiske krisen i 1870-årene. Nå ble den forsterket da tilsiget av emigranter fra fjernere deler av Østerrike-Ungarn begynte å øke. I

tiden 1857 til 1910 økte jødernes andel av Wiens innbyggere til det firedobbelte. I enkelte bydeler utgjorde de nesten en tredjedel av befolkningen. De holdt på tradisjonene, både i adferd og klesdrakt, og satte sitt tydelige preg på gatebildet.

Den historiske utviklingen hadde henvist jødene til bestemte roller og yrker, og gjort dem både mobile og tilpasningsdyktige. Følelsen av at de representerte noe farlig og truende, skyldtes ikke bare det forhold at de gjorde seg sterkt gjeldende i akademiske yrker og i næringslivet. Deres vesen var mer i samsvar med tidens urbaniserte og rasjonelle stil. Man bebreidet jødene for at de var rotløse og revolusjonære, at intet var hellig for dem. Deres "kalde" intellekt ble satt opp mot tysk følelsesfylde. Dessuten begynte jødiske intellektuelle å gjøre seg gjeldende i arbeiderbevegelsen. På denne bakgrunnen oppsto etterhvert et skjebnesvangert bilde av en stor konspirasjon med en bevisst rollefordeling: både kapitalisme og revolusjon ble oppfattet som en trusel av alle som følte sin egen rases egenart truet av et jødisk dobbeltangrep. Slike følelser fikk god grobunn i fantasien i brede lag av befolkningen i hovedstaden.

Grellere toner i valsen...

Historiens løp hadde jødene funnet asyl i flere av Habsburgerrikets provinser når de ble forfulgt andre steder. De var dessuten - i motsetning til de andre nasjonalitetene - ubetinget lojale overfor keiserdømmet. Franz Joseph svarte med å holde sin hånd over dem. En tid hadde han til og med en jødisk utenriksminister, Aloys Rewenthal.

Århundreskiftets tyskborgerlige Wien var behersket av tre dominerende skikkelser: politisk av Georg Ritter von Schönerer og Karl Lueger, og i grenselandet mellom politikk og kunst av Richard Wagner. Her har vi de tre ideologiske nøkkelfigurer i de årene som formet Hitler. (Det er imidlertid viktig å merke seg at ingen enkeltperson formet ham, men en epoke, som ga ham idéene.)

Antisemittismen ble utnyttet av den katolske Lueger. Han forsto å spille på middelstandens misunnelse mot de jødene som hadde greid seg så godt i bank-og forretningsverden, i vitenskap og kulturliv. Hans antisemittisme var imidlertid temmelig godmodig sammenlignet med den rå fanatisme man møtte i Schönerers alltyske bevegelse. Han arbeidet for en østerriksk "Anschluss" til det tyske rike. Hos ham ble antisemittismen rasistisk. Unge Adolf slukte de vulgære, pseudovitenskapelige småskriftene om den jødiske "rases" fordervelighet. Han var en flittig leser av Schönererbevegelsens satiriske tidsskrift *Der Scherer - illustrert tyroler månedsblad for politikk og stemning i kunsten og livet*. Det inneholdt polemiske artikler, ikke bare mot jødene, men mot kvinnefrigjøring, det moralske forfallet og alkoholismen. Allerede i 1899 brukte bladet hakekorssymbolet, riktignok i form av det germanske "ildhjulet".

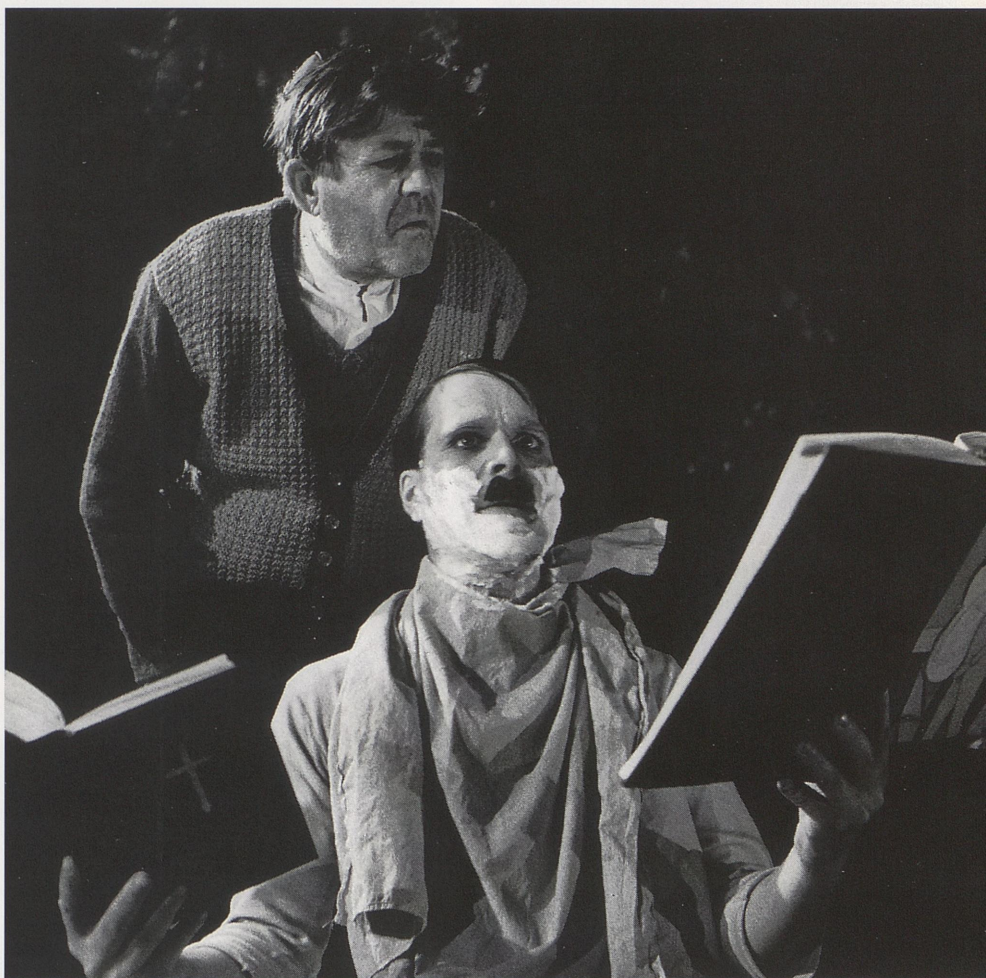
Ikke bare i musikken ble Richard Wagner Hitlers idol. Han så på Wagners liv, med skuffelser, manglende anerkjennelse og til slutt "kronet med verdensberømmelsens strålekrans" som et forbilde for sin egen overspente livssituasjon. I tallrike operaer av Wagner dreier det seg nettopp om den klassiske

konflikt mellom outsideren og et rigid system som er bundet til tradisjonene. Komponisten hadde en uimotståelig og tvilsom smak for masseopptrinn, for det imponerende, de berusende formater. Med ham begynner den uhederlige massesuggesjons epoke. Det Tredje Rikes arrangementsstil kan ikke tenkes uten denne operatradisjon, uten Richard Wagners demagogiske kunstnervesen.

Det er ikke overraskende at den sionistiske idé om en jødisk stat ble lansert i Wien - av en mann som hadde opplevd antisemittismens utsekelser i Frankrike under Dreyfuss-affæren. Den israelske historiker Saul Friedländer peker på at den dypeste bakgrunn for antisemitismen må søkes i kristendommen og den kristne kirke. Det er i hvert fall ingen tvil om at antisemittismen i Østerrike ble båret frem av katolske prester. Men de er ikke alene om det, og den kristne antisemittismen hadde eksistert i århundrer uten at den førte til en slik organisert utryddelse av uskyldige mennesker som vår egen tids jødeforfølgelse munnet ut i. Da den begynte å opptre som massebevegelse fra slutten av 1800-tallet, må man kanskje søke bakgrunn i noe helt annet. Ikke på noe annet tidspunkt i verdenshistorien hadde jødene hatt så rike kulturelle og politiske utfoldelsesmuligheter som i de siste tiår før 1914. Innen musikk, litteratur, teater, presse, vitenskap og politikk møter man en strålende rekke av jødiske navn: Adler, Bergson, Bernstein, Bloch, Bohr, Brandes, Disraeli, Linstein, Freud, Herzl, Hoffmannsthal, Kalman, Mahler, Marx, Pulitzer, Rathenau, Reinhardt, Schnitzler, Schönberg, Strauss, Zweig. Man kunne fortsette, og det slår en at antisemittismen kanskje også var en primitiv pøbelreaksjon på så mye talent.

Kilder:
Erling Bjøl: *Vår tapte tid*
Joachim Fest: *Hitler*

Broder Hitler

"Må man ikke, enten man liker det eller ei, gjenkjenne kunstnervesenet i dette fenomen? Alt er der, på en litt ubehagelig måte: den tidligste alders "vanskelighet", latskap og ynkelig udefinerbarhet, den grunnleggende hjemløshet alle steder, dette hva-er-det-egentlig-du-vil?, den halvt stupide vegetering i dypeste sosial-og sjelelig bohemi, den i grunnen hovmodige, snobbete avvisning av ethvert fornuftig ærlig arbeid - hvorfor? På grunn av en uklar anelse om å være forbeholdt noe helt ubestemmelig, som menneskene ville briste i latter over om man nevnte det, hvis det kan nevnes. I tillegg den dårlige samvittigheten, skyldfølelsen, raseriet mot verden, det revolusjonære instinkt, den underbevisste oppsamling av eksplosive kompensasjonssønsker, den seigt arbeidende bevissthet om å rettferdiggjøre seg. Det er et overmåte pinlig slektskap. Jeg vil allikevel ikke lukke øynene for det."

Thomas Mann, 1938

Hadde han bare kommet inn på akademiet...!

Adolf Hitler ble født 20. april 1889 i Braunau, som fjerde barn i farsens tredje ekteskap. Både på fars-og morssiden hadde familien røtter i et glisgrendt fattigstrøk mellom Donau og grensen mot Böhmen. Der bodde det stort sett bønder - gjennom generasjoners innavl innbyrdes beslektet, med et stempel av sneverhet og tilbakestående. Navnet Hitler, Hiedler eller Hüttler er knyttet til småbrukere i dette distriktet.

Om en Hüttler eller Hiedler var Adolfs bestefar, vet ingen sikkert. Det verserer dessuten en noe tvilsom teori om at han var jøde-moren var nemlig hushjelp hos Hr. Frankenberger da hun ble gravid. I en alder av 40 år fikk i hvert fall hans far, Alois, et "ærlig" navn. Presten i Döllersheim lot seg nemlig overtale til å stryke ut "utenfor ekteskap" i kirkeboken da det ble bevitnet at en Georg Hitler hadde vedkjent seg farsskapet til den noe tilårskomne sønnen. Alois hadde da avansert fra skomakerlærling til tollbetjent i høyeste lønnsklasse som var mulig for en med hans utdan-

nelse. Han var borgerlig og streng, men de stadige flyttingene avslørte et ustadig temperament. Da Adolf var seks, hadde familien byttet bosted fire ganger, og var havnet i Leonding like utenfor Linz.

Han var en oppvakt, livlig og håpenbart begavet elev, hvis gode anlegg imidlertid tidlig ble hemmet av manglende evne til regelmessig arbeid. En påfallende trang til makelighet, sammen med et stridt temperament, gjorde at han stadig mer fulgte sine luner og sitt entusiastiske behov for skjønnhet. Vitnemålene fra folkeskolen tyder på at han var en flink elev. Men da foreldrene så sendte ham på real-skole i Linz, sviktet han totalt. Han strøk flere ganger, - karakterboken hans var full av "måtellig", "nogenlunder" og "ikke tilfredsstillende". I det hele var resultatet så dårlig at han sluttet uten å ta eksamen.

Da han hadde sluppet unna skolens strenge krav, var han fast bestemt på å vie sitt liv "helt til kunsten". Han ville bli maler, dels på

grunn av sitt anlegg for tegning, dels ut fra ønsket om et fritt og ubundet kunstnerliv. Etter farens død i 1903 hadde moren flyttet til Linz. Her kunne 16-åringen utsette alle fremtidsplaner og hengi seg til lediggang, takket være morens rikelege pensjon. Daglig var han ute og flanerte på byen. Han gikk regelmessig på teater og meldte seg inn i en musikkforening og et bibliotek og forsøkte å se ut som en student. Han hadde satt seg høyere mål enn det han kalte farens "bagatellkarriere". I en drømmeverden han bygget opp ved siden av og over realitetene, dyrket han geniets forventninger og selvbevissthet.

Stadig oftere flyktet han inn i denne fantasitilværelsen. Her feiret han sine ensomme triumfer over en verden av fiender, og herfra slynget han ut sine første forbannelser mot en ond omverden. En gang han hadde kjøpt et lodd i pengelotteriet, flyttet han en tid inn i en uvirkelig verden hvor han bodde i 3. etg. i et herskaphus ved Donaus bredd. Flere uker før trekningen valgte han innredning, prø-

vet møbler og stoffer og fantaserte om et liv i frihet og kjærlighet for kunsten. Da dagen for trekningen smadret drømmen, forbannet han sitt uhell, menneskenes lettroenhet, det statlige lotterivesen og hele den bedrageriske stat.

Det var denne livsfjerne drømmeren som full av oppskrudde forventninger kom til Wien i 1907 - fast bestemt på å fortsette de siste års bortskjemte livsform i flottere og mer urbane omgivelser. Han tvilte ikke på sitt kunstnerkall, og med morens trygge økonomi i ryggen, meldte han seg i oktober på prøvetegning ved akademiet. I protokollen finner man følgende dom: "...Adolf Hitler, Braunau a. Inn, 20. april 1889, tysk, katolsk, faren høyere tjenestemann. Få hoder, prøvetegning ikke tilfredsstillende." Det var et hardt og uventet slag. Dypt skuffet oppsøkte Hitler akademiets rektor som anbefalte ham et arkitektstudium. Nå hevnet det seg at han hadde gitt opp real-skolen, for uten artium kunne han ikke studere arkitektur. Hans aversjon mot skolen var imidlertid så

sterk at det ikke falt ham inn å ta denne eksamen nå. Han ble boende i Wien og fortalte ikke ett ord om den nedverdige opptaksprøven. Han ga heller ikke opp dagdriverlivet, operabesøkene og de tusen diletantiske prosjektene han kalte "studium". For å beholde pensjonen sin måtte han dessuten late som om han var student. Til langt på natt kunne han sitte over prosjekter han bearbeidet med en kombinasjon av saklig inkompetanse og skråsikker bedreviten. Teglsten, f.eks., var etter hans mening et "for lite solid materiale for monumentalbygg", så han planla å rive ned og bygge opp igjen Hofburg. Han laget utkast til teaterbygninger, slott, utstillingshaller. Han utviklet idéer til en alkoholfri folkedrikk, erstatningsløsninger for tobakksbruk, reformerte skolevesenet og laget utkast til en "tysk idealstat".

I september 1908 gjorde Hitler et nytt forsøk på å komme inn i akademiets malerklasse, men ble ikke engang "antatt til prøve". Ydmyket og åpenbart grenseløs sje-

nert trakk han seg tilbake fra enhver omgang med mennesker. Han forsvant i byen, i løsgjenger og mannsherbergenes mørke. I november året etter ble han kjent med en omstreifer ved navn Reinhold Hanisch, som senere i en håndskrevet beretning har fortalt hvordan "jeg etter lange vandringer på tyske og østerrikske landeveier oppsøkte herberget for hjemløse i Meidling. På sengen til venstre for meg satt en mann som var sårpent. Siden jeg hadde igjen noe brød fra bøndene, delte jeg med ham. Jeg snakket den gang utpreget Berliner-dialekt, han svermet for Tyskland. Jeg hadde vært innom hans hjemsted Braunau, så det var lett for meg å følge hans fortelling."

Like før jul samme år flyttet de sammen til et mannsherberge i Meldemannstrasse. Om dagen, når de ikke hadde adgang til sovesalene, satt Hitler på leserommet og leste eller malte prospektkort, fortrinnsvis med motiver fra Wien: nøyaktig utførte akvareller, som Hanisch solgte til billedhandlere og rammemakere. Fortjenesten delte de likt.

Hitler mente at han ikke kunne selge sine arbeider selv, fordi han "ikke kunne vise seg i de dårlige klærne".

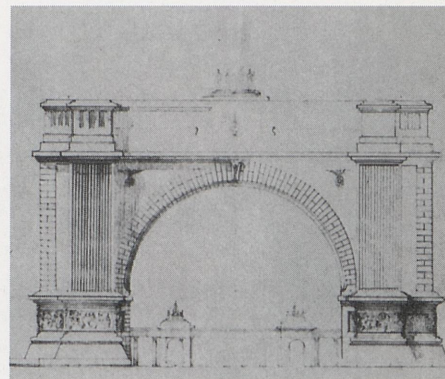
På høsten 1910 kom det til et brudd mellom dem. Hitler hadde malt et bilde av parlamentet i Wien som han mente var verdt femti kroner, mens Hanisch skulle ha solgt det for ti. Da vennen etter krangelen holdt seg borte en stund, fikk Hitler med hjelp fra en kamerat sørget for at Hanisch ble arrestert. (I 1938 lot han Hanisch drepe. Han kunne ikke være noens elev - all anerkjennelse skulle komme fra egen inspirasjon, fra samtale med ånden.) En stund overtok en jøde ved navn Neumann, som også bodde i herberget, salget av bildene. Det hendte også at Hitler selv oppsøkte kunder. Noen andre venner hadde han ikke. De som kjente ham, fremhevet hans intoleranse, mens han selv skyldte på sin anti-pati mot Wiener-typen som han "i sin sjel ikke kunne fordra".

Hitlers senere skildring av disse Hårenes "nød og harde virkelig-

het" er en del av den legenden han forsøkte å bygge opp: "Fem års nød og elendighet, det betyr denne byen for meg. Fem år hvor jeg måtte tjene mitt brød, først som hjelpearbeider, så som liten maler; mitt sparsomme brød som aldri strakk til for å stille min sult. Sulten var min trofaste ledsager, den eneste som aldri forlot meg".

En beregning av hans inntekter viser imidlertid at farens arvelodd, det moren etterlot seg og pensjonen - egne inntekter ikke medregnet - ga ham omtrent samme inntekt som en dommerfullmektig.

M.S.

Fra Hitlers skissebok

Jødisk etikk

Toraen, den jødiske skriftsamlingen med de fem Mosebøkene og lovene, stiller opp en rekke bud, forbud og påbud. Noen er rituelle, andre etiske. De etiske budene er en del av de krav Gud stiller til menneskene. Hovedsaken i dem er at vi skal unngå å skade andre, ikke bare passive betraktere, men som menneske gå aktivt inn for å gjøre det gode.

Rettferdighetskravet har en sentral plass. Mange av budene hører inn under sosialetikk - hvordan vi best og riktigst skal leve sammen i samfunnet. Det kreves at vi viser ansvar for våre medmennesker. Den praktiske, konkrete hjelpen til fattige, svake og fremmede er en forpliktelse som ikke kan erstattes med medlidenhet eller godvilje. Den som har mye, skal altså gi til den som har lite eller ingenting. Men ut fra samme prinsipp skal man ikke ta alt fra den rike

og gi til den fattige, for da gjør man urett mot den rike igjen.

Jødisk etikk er ikke abstrakte begreper, men praktiske krav. Det fremsettes ingen ideale fordringer, men til gjengjeld skal det som kreves oppfylles helt. Erkjennelsen av menneskets skrøpelighet skal gi oss overbærenhet overfor andres feil. Synd er ikke uungåelig, og det er et krav til hver enkelt å strebe etter etisk perfektjon med budene som rettesnor. Overtredelse av dem medfører ingen sanksjoner, de skal etterleves - ikke gjennomføres med tvang. Lovene er ikke til for å overholdes fordi de nå en gang eksisterer, men for å løfte mennesket opp på et høyere etisk plan. Lønnen for en god handling ligger i selve handling, på samme måte som straffen for overtredelser ligger i selve overtredelsen.

Kristendommen stiller langt større krav enn hovedretningen innen jødedommen, der mennesket ikke blir betraktet som feilfritt eller fullkomment. Derfor skal ikke kravene være urimelige. Vi skal kunne leve etter loven, ikke knuses av den. På den annen side er loven et minimumskrav. Den skal ikke bare følges bokstavelig, - vi skal også leve i dens ånd.

Sannhet og rett er en forutsetning for fred og samtidig de sikreste garantier for freden. I Talmud blir dette kommentert: "Disse tre: rett, sannhet og fred er i virkeligheten ett. Hvis retten håndheves, forsvares sannheten, og freden oppstår. Fred omfatter alt det gode i verden, og det er ingen grenser for dens fordeler".

Det hebraiske ordet for fred er SHALOM - som også er jødernes hilsen.

Kosher (hebr.: "i riktig tilstand")

Toraen har også regler for hva som er egnet mat - kosher - og hvordan den skal tilberedes og behandles. All frukt og grønnsaker kan spises, også sammen med kjøtt- eller melkeretter. Det er derimot begrensninger med hensyn til hva som blir betraktet som "rene" og "urene" dyr, og det er forbudt å blande kjøtt og melkeprodukter. (Som Lobkowitz i stykket hadde vært så uheldig å gjøre.) Drøvtyggende dyr med spaltet klove er kosher. Men svinet, som ikke tygger drøv, eller kamelen, som ikke har spaltet klove, er forbudt. Det er likeledes en hel del fugler, men da Toraen ikke nevner hvilke fjærkre det gjelder, er det i dag tradisjonene som bestemmer hva som er tillatt. Fasan og kalkun spises avhengig av lokal skikk og bruk. Bare fisk med skjell og finner er kosher, - skalldyr, bløtdyr og insekter er ikke tillatt. Det er en generell regel at alt som kommer fra urene dyr, f.eks. egg, er forbudt. Honning er imidlertid tillatt fordi man betrakter den som overført fra blomstene og ikke direkte produsert av bien.

For å sikre seg mot at noen ufri-villig forsynder seg mot Toraen når det gjelder kosher, er det stilt opp en rekke regler og lover for å forhindre dette: I en kosherhus-holdning er det nødvendig med separate kjøkkenredskaper til kjøtt- og melkeretter. Oppvask, avtørring og oppbevaring må også foregå adskilt. Ved måltidene skal det spises enten den ene eller den andre sorten mat. Det skal gå mellom tre til seks timer før man inntar melkeretter etter å ha spist kjøtt. Derimot er det tillatt å spise kjøtt kort etter å ha spist meieripro-dukter.

For at et dyr skal være kosher, må det også slaktes på riktig måte. Det viktigste er at dyret er friskt, og at så meget som mulig av blodet skal fjernes. Etter at dyret er slaktet med et raskt og presist halssnitt som skjærer over de store blodårene og straks medfører bevistløshet, henges det opp med hodet ned slik at blodet kan renne ut. Når kjøttet tilberedes legges det først en halv time i rent, kaldt vann, før det overstrøes med salt som trekker ytter-

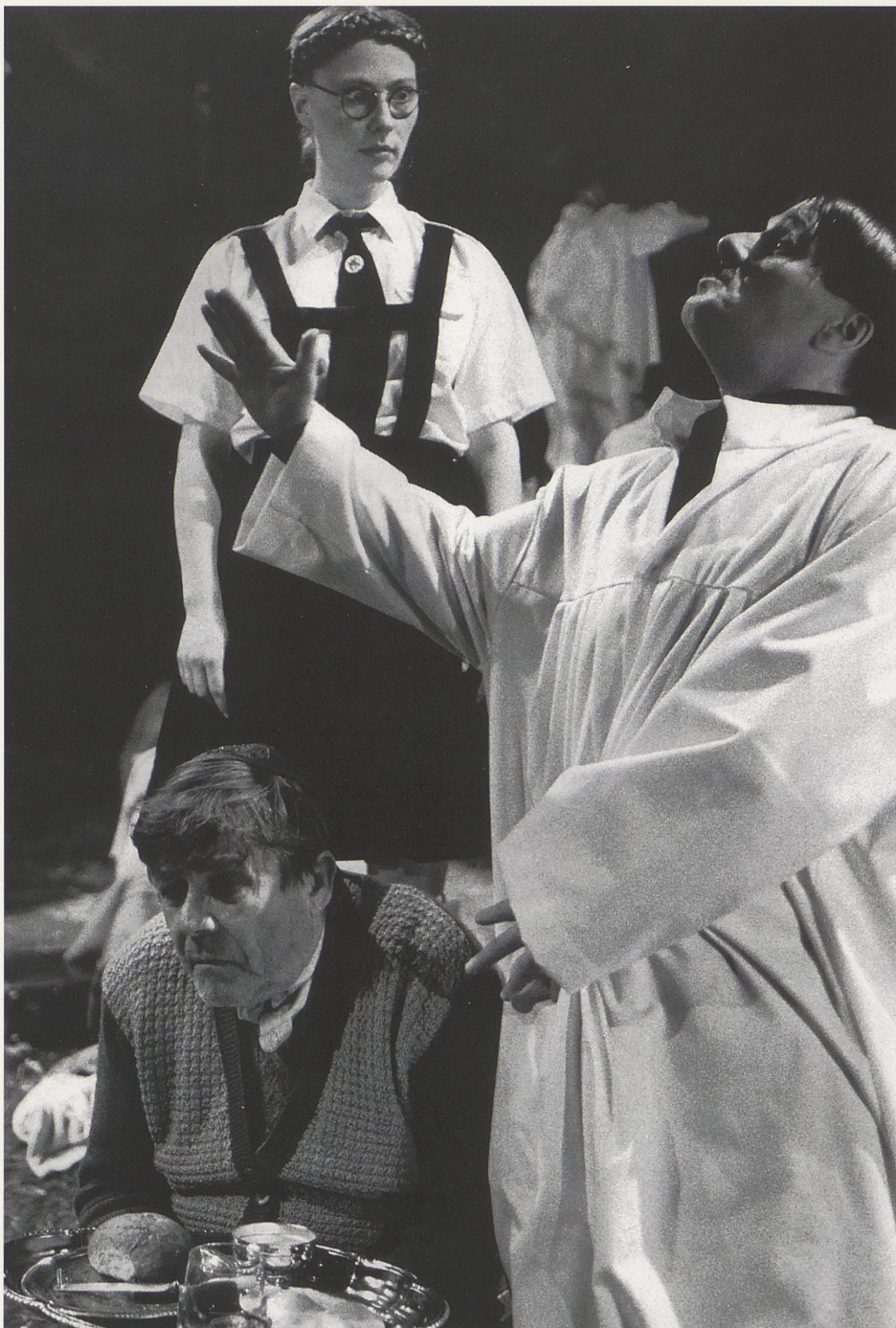
ligere mer blod ut. Etter en times salting skylles det flere ganger før det er klart til bruk.

Toraen gir ingen begrunnelse for disse spisereglene. Det har derfor i tidens løp vært gjort mange forsøk på å forklare lovene ut fra hensynet til hygiene, estetikk, etikk, sunnheitsforhold eller psykologiske årsaker. Først og fremst oppfattes de som "guddommelige lover" (Chukkim), som ikke kan eller skal begrunnes rasjonelt.

Talmud

I forbindelse med jødiske skikker og levereregler støter vi ofte på sitater fra Talmud. Ordet har flere betydninger, - det kan bety studium, belæring eller ganske enkelt lære. Det er en samling av alt det jødiske lærde har tenkt og utforsket omkring Det Gamle Testamente med spesiell vekt på Mose-loven i alle dens detaljer. Talmud inneholder et konglomerat av alt som var verdt å vite, og som jødene etter hvert fikk kjennskap til og måtte ta opp til vurdering. Her finnes matematiske og astronomiske avhand-

linger, medisinske notiser, en vrimmel av religiøse, oppbyggelige fortellinger, vittigheter, samtaler og historiske beretninger.

Pogrom (russ., eg. ødeleggelse, tilintetgjørelse, blodbad) er en betegnelse for blodige jødeforfølgelser i Øst-Europa.

Nibelungenlied

Den tyske formen for de mest kjente heltesagn hos de germanske folk. Richard Wagner har brukt dette sagnet som en del i hans store musikkdrama *Der Ring des Nibelungen* (1876).

Germanisering av egennavn

Etter at keiser Joseph II i 1782 hadde gitt jødene visse lettelses-

(men ikke statsborgerskap), bestemte han i 1787 at de skulle ta borgerlige familienavn. Østerrikske embedsmenn tok seg godt betalt for velklingende etternavn. De som ikke kunne betale, måtte ta det de fikk seg tildelt, som ofte hadde en nedsettende eller lattervekkende betydning.

Dreyfuss-affæren

Alfred Dreyfuss, jøde og offiser ved den franske generalstab, ble i 1894 dømt til livsvarig forvisning til Djeveløya for spionasje til fordel for Tyskland. Bevismaterialet viste seg å være forfalsket av kontraspionasjen. Emile Zola, blant andre, krevde rettferdighet for Dreyfuss. Den langvarige og opphetede diskusjonen om saken viste hvor dypt antisemittismen ennå var i kon-

servative kretser, og var medvirkende til at Theodor Herzl, korrespondent for wieneravisen *Neue Freie Presse*, opprettet den zionistiske verdensorganisasjon. Dreyfuss ble frikjent i 1906.

Kamasutra

Indisk elskovslære

Löw Pinsker

Leon Pinsker, jødisk lege i Odessa som etter pogromene i 1881 skrev boken *Selvemansipasjon* hvor han forfekter at jødene kun kan slippe fri fra undertrykkelse og forfølgelser ved å få selvstyre i eget land.

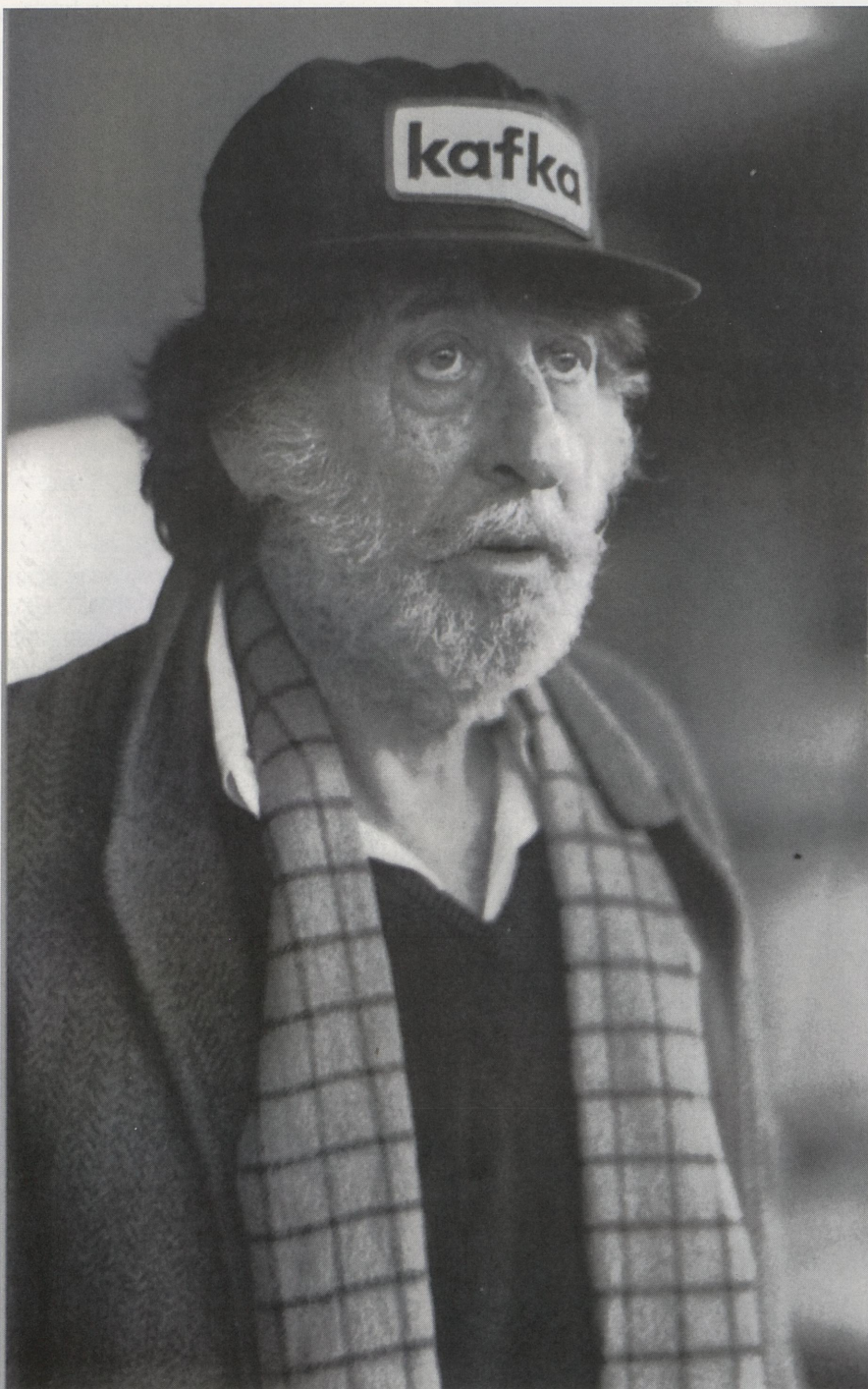
"Neste år i Jerusalem"

En bønn om at Gud vil føre Israels folk tilbake til deres land. Brukes til påske og på botsdagen (forsoningsdagen).

Jom Kippur - Forsoningsdagen

Det er en merkelig skikk knyttet til dagen før Jom Kippur. Man tar en hanekylling, svinger den tre ganger over hodet, på samme tid som man siterer noen skriftsteder. Etterpå slaktes hanen og spises, eller den foræres til de fattige. Hensikten med denne formen for symbolsk offerhandling skulle vise hva som kunne skje med synderen hvis Guds nåde ikke var stor nok. De babylonske ettertalmudske skriftlærde fordømmer denne praksis som overtro. En del moderne lærere foreslår imidlertid at man beholder skikken, men bruker penger istedenfor hane. Idet man svinger pengene over hodet, sier man: "Disse pengene vil jeg gi til velgjørenhet i håp om å gå inn i det nye året til liv og til fred". Beløpet skal så gis til de fattige.

Av og til blir Jom Kippur omtalt som "den sorte faste" av ikke-jøder. Det er egentlig veldig uheldig, for Jom Kippur skal være en gledens og festens dag. "Den hvite faste" ville være et riktigere navn. I synagogen er toraskapet, torarullene og kantorens bord kledd i hvitt. Og mange mennesker bærer hvite kitter. Hvit er renhetens farge. Opprinnelig brukte man hvitt fordi Israel i bot skulle ligne engleskaren.

George Tabori

er selv jøde. Han ble født i Budapest i 1914. Etter studier i Dresden og Berlin emigrerte han til London i 1933, hvor han arbeidet som journalist og skribent. Under krigen tjenestegjorde han i hæren, og da han kom tilbake fra den nære østen ble han i 1943 tilknyttet BBC. Året etter publiserte han sin første roman, som var skrevet på engelsk. I 1947 flyttet han til Hollywood for å skrive filmmanus. Han har samarbeidet bl.a. med Hitchcock, Losey, Kazan og fremfor alt Brecht. I begynnelsen av 50-tallet debuterte han som dramatiker (men var svartelistet under McCarthy-tiden). Han giftet seg med den svenske skue-

spillerinnen Viveca Lindfors og kom i kontakt med Lee Strassbergs "Actors Studio". Etter hvert gikk hans hovedinteresse mer og mer i retning av teatret, og i 1969 ble han engasjert til å sette opp sitt nyskrevne *Kannibaler* i Berlin. Her møtte han et teater og et kulturklima som var vidt forskjellig fra det kommersialiserte amerikanske. To år senere flyttet han tilbake til Europa for godt. I Wien har han funnet sitt "ordentlige hjem" - teatret - og her har hans begavelse sprunget ut i full blomst. Siden 1971 har han skrevet over tyve skuespill og satt iscene over seksti forestillinger i Tyskland og Østerrike.

I flere av stykkene kommer han tilbake til antisemittismen i sin alminnelighet og til nazismen i særdeleshet. Han var selv aldri et direkte offer, han ble hverken deportert eller toturert - en skjebne som rammet en større del av familien hans. Kanskje er det denne "distansen" som gjør det mulig for ham å berette om denne mørke siden av vår historie. Og som gjør det mulig for ham å konfronteres med "forbannelsen i det å forstå sin egen fiende, som såret alltid forstår kniven", for å bruke hans egne ord. Men Taboris utgangspunkt er ikke offeret som offer, men som menneske. Hans forfatterskap er gjennomsyret av en befriende svart humor, samtidig som det hviler på en jødisk fortellertradisjon hvor det fremste våpen mot en fientlig omverden nettopp er humoren.

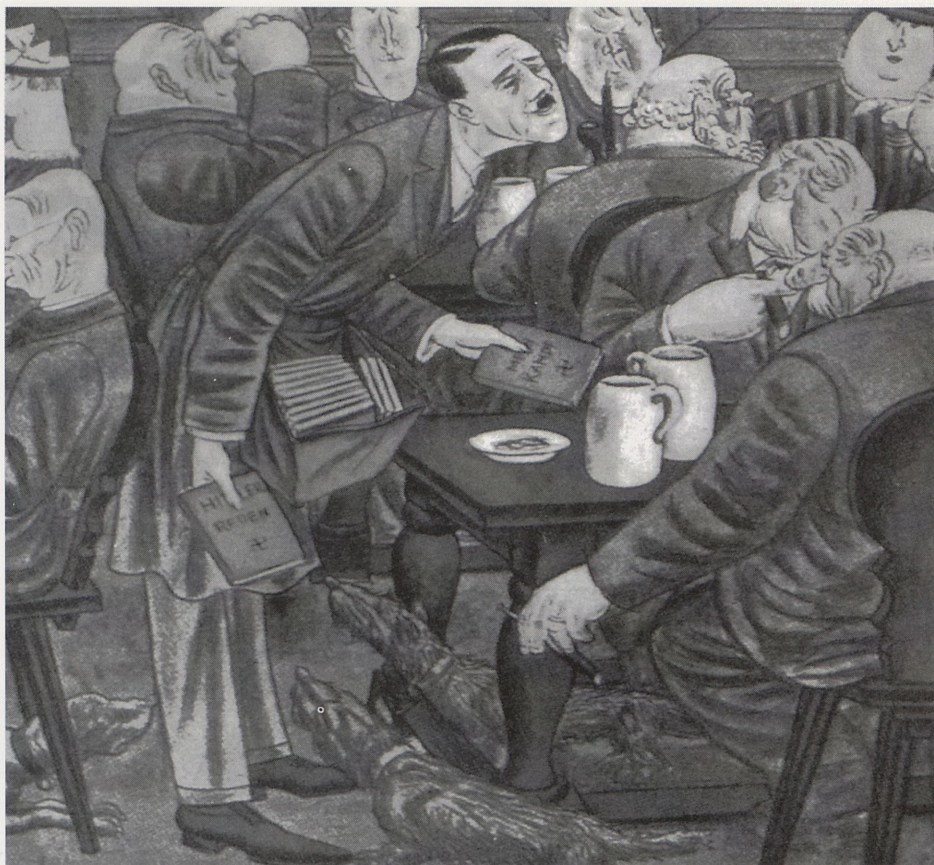
Tabori om *Mein Kampf*

"Jeg begynte å skrive en anekdote hvor én spør en annen: Du hadde det ikke særlig godt under Hitler, hva? - underforstått: Som jøde. Men svaret er meget konkret: Nei, vi hadde det ikke godt, han var et svin, sov lenge om morgenen, stjal vinterfrakken min osv. Det var begynnelsen til stykket. Grunnleggende handler det om kjærlighet på mange plan: Den himmelske kjærlighet, den erotiske, den seksuelle. Hvis man tar den hellige skrift alvorlig (hva jeg gjør, jo eldre jeg blir) så er det klart at den jødiske og den kristne bibel forlanger at man skal elske sin fiende som seg selv. Hvordan kan Hitler i skuespillet forlange kjærlighet av en jøde? Rent historisk: Hans romkamerat Schlomo Herzl vet ikke hvem Hitler kommer til å bli.

Da jeg gikk i lære på *Hotel Vier Jahreszeiten* i Dresden i 1932, bodde vi i noen små rom på loftet, og jeg delte mitt med en ung nazist, 18 år gammel. Vi diskuterte hver kveld. Et menneske som er nazist er jo ikke bare nazist. Han gjør feil, forelsker seg, dør - ingen kunne vite hva som skulle skje senere. Vi var begge unge og dumme. I dag kunne jeg se på det som en unntagelse, men slik var mitt møte med nazister, hvis jeg er ærlig og ikke heller ideologisk saus over det hele. I Hollywood, hvor jeg bodde etter krigen, hadde man formler for alt:

Tyskerne, nazistene osv. Men disse formler stemmer ikke med mine erfaringer: *Mein Kampf* er et ekstremt forsøk på å undersøke dette forhold nærmere.

I New York arbeidet jeg sammen med en svart skuespillerinne, vi traff hverandre en lang stund bare blant hvite. En dag inviterte hun meg hjem til seg. Hun bodde sammen med sin mor og sin bror, og i disse omgivelsene oppførte hun seg plutselig helt annerledes. Det er en av de merkeligste kvelder i mitt liv. Hennes mor ble meget aggressiv. Jeg hadde mest lyst til å gå. Men så kom moren med middagsmaten. Broren sa: Hvis man pirker lenge nok borti en hvit liberaler, så kommer fascistene frem. Og jeg svarte: Så hold opp å pirk borti meg. Jeg følte meg som Hitler. Enkelt sagt: Man kan kun klare en Hitler hvis man erkjenner disse trekk hos seg selv. I *Mein Kampf* ville jeg ikke vise Hitler slik som vi kjenner ham fra filmene eller karikaturene. Det handler ikke om **den** kampen, men om vår egen kamp."

Hitler forsøker å få avsetning på en uleselig bok - en avistegning

Tabori - etter egne utsagn:

Fødselsdag: 24. mai 1914
Stjernetegn: Tvilling
Øyenfarve: Blå
Sport: Sjakk
Familie: En kone, tre barn, fire barnebarn og en gal tante
Bil: Ingen
Yndlingsfarge: Regnbuens
Yndlingsrett: Palatskinke
Yndlingsdrikk: Kaffe
Yndlingsdyr: Hund
Yndlingsblomst: Rose
Yndlingsmåned: Mai

Temperament: Kong Learsk
Hva begeistrer Dem?: Teater
Hva ergrer Dem?: Teater
Styrke: Liker det ikke
Svakhhet: Angår ikke noen
A-eller B-menneske: B-menneske
Overtro: Gud
Yndlingsforfatter: Gud (bibelen)
Yndlingskomponist: Stanley Walden
Yndlingsmaler: Giacometti
Yndlingsanger: Tom Waits
Hva ser De helst på TV?: Sport
Yndlingsfigur i litteraturen: Josef K

De mest interessante personligheter i samtiden?: Mine barnebarn
Hvilken gave hadde De ønsket å ha?: Å kunne føde barn
Hvor vil de helst bo: Her og nu
Hvilken egenskap ved en mann setter De mest pris på?: Naivitet
Hvilken egenskap ved en kvinne setter De mest pris på?: Angår ikke noen
Deres største ønske: Angår ikke noen
Deres motto: Alt går sikkert dårlig

Martha

Jeg vil ut av historien

Jeg er 28 år gammel. Jeg er journalist. Og dessuten er jeg jøde. Det sier jeg til alle som vil høre det, og også til de som ikke vil høre. Jeg vet det høres selvsikkert og aggressivt ut, men det har ikke alltid vært slik. Jeg tror jeg var 20 år før jeg kunne snakke åpent ut om det. Jeg var tidligere sterkt influert av foreldrene mine. De reagerer akkurat motsatt. Ingen skal vite at de er jøder. Da jeg som 15-16 åring spurte om de var redd for å bo her i Wien, eller om de tenkte på å utvandre, ble de ganske opprørt. Hvordan kan du tro noe slikt! Dette er et fritt land, og det er godt å leve her. Se deg om i verden, uro og katastrofer overalt! Bare her er det ro.

I dag fører de et stille liv, - lykkelige for hver dag de har på jorden. Jeg dømmer dem ikke, kritiserer ikke engang. De har lidd så meget i livet at man må elske og ære dem fordi de fremdeles er levedyktige. Begge har overlevet konsentrasjonsleiren. Faren min var der fire år, moren min tre. De ble kjent med hverandre på et sanatorium etter frigjøringen. Og når noen spør dem hvordan man kan leve et normalt liv etter så mye grusomhet, svarer de rolig med et smil: Det var en verdifull erfaring. Vi ville ikke ha nydt dagene slik hvis vi ikke hadde overlevet fangenskapet. Mine foreldre er veldig snille, hyggelige og vennlige. Så hyggelige at det faller en ikke inn å kikke bak fasaden engang. Der skjelver de nemlig, over hele kroppen. Livet deres er som kaninens konfrontert med slangen. Allerede som barn merket jeg redselen deres. Redsel for lærerne mine, for politiet, for et rekommandert brev.

Jeg har hatt flere forhold med jøder, - og ikkejøder. Ikke engang det hadde de noe imot: Det er ditt liv, og du må bestemme selv. Men vil du ha et råd, så gift deg med en jøde... Jeg vil ut av historien. Jeg vil ikke tenke på de myrdede slektningene mine hver gang jeg ser en omskåret penis. Vennene mine var østerrikere, italienerne, franskmenn - men ikke jøder. Det gikk bra helt til jeg tilfeldigvis ble klar over at jeg var jødinne - en jødinne som bodde i Østerrike. Det viste seg å være en

eksotisk purring, spesielt for menn fra Wien. For de intellektuelle her i byen er en jødinne omtrent det samme som en kvinne fra Thailand for en enkel arbeider. Tenk hvilken sitrende følelse å gå til sengs med noen, som du for 40 år siden ville blitt arrestert for. De var så velviljige, så forståelsesfulle at en skulle tro de hadde med en handicappet å gjøre. Interessant var også forskjellen mellom de på venstresiden og høyresiden: Jeg tilhører deg, fordi jeg som radikaler er like forfulgt som du var i Nazitiden og lignende idioti måtte jeg høre på. Eller de konservative som fortalte meg hvor flott det var at vi i dag ga araberne en på tryne, helt fantastisk. Ingen kom på idéen ganske enkelt å akseptere meg som kvinne. Alle så

meg i lys av sitt personlige problem i forhold til jødene. De ga meg bøker om jødeforfølgelsene i Nazitiden, de tok meg med på filmer som handlet om det samme. De diskuterte ny-nazisme og Israels politikk. Jeg var en søppelbøtte for deres fattige fantasi, deres følelseløshet og forvirrede forhold til fortiden.

Etter at jeg hadde mislyktes, forsøkte jeg meg på jøder. Men min opprinnelige angst ble bekreftet. Alle disse unge jødene hadde et par uskyldige lik hjemme, alle hadde mistet en del av sin familie under krigen. Manglet de ikkejødiske mennene varme og lengsel, var flere av de unge jødene utbrente. Flyktige, urolige typer som innbilte seg at de var gode borgere av Wien bare de

hadde sin Mercedes eller BMW og en fet bankkonto. Eller den andre sorten, som stadig klaget over at de bodde i et feil land, omgitt av feil mennesker.

Assimilasjon er sikkert en forståelig handling, etter alt vi jøder har måttet gjennomgå. Den totale assimilasjonen kan likevel bli et forræderi mot de døde. Man må kunne tilgi, ellers ville det være umulig å leve i Wien som jøde. Men man må allikevel aldri glemme. George Tabori har sagt noe som jeg synes er viktig: *Men man skal passe seg for å se fienden inn i øynene, ellers kunne det hende at man slut-tet å hate ham.*

Vi unge jøder kan ikke så lett blande oss med folk i Wien som om ingenting har hendt. Først og fremst ikke fordi våre foreldre har gitt avkall på personlig hevn og forsoning med gjerningsmennene. Vi, ofrene, vil ha penger. Betaling for gassen, som vi måtte puste inn, og for ilden som brente oss opp. Hvis vi hadde drept dem av hevn, hvem skulle da kunne gjøre alt godt igjen? Hvorfor dreper ingen i dette landet av sorg, opprør eller fortvilelse? Hvorfor bare på befaling eller på grunn av en forskrift? Det som hendte i Østerrike og Tyskland etter 1945 er et fribrev for fremtidige mordere. I fremtiden kan man her med god samvittighet drepe hvis det er i tråd med tidsånden eller en tjenesteforordning.

Vi jøder i Wien har ingen, ikke engang oss jøder. Bordet som vi sitter ved, er leiet. Og brødet som vi spiser, sluker vi ned før det blir tatt fra oss igjen. Vårt liv er som permisjon fra fengslet. De som overlevde får nå nyte litt frihet. Men hver dag kan vi bli kalt opp: Tilbake til cellen! For når som helst kan en eller annen igjen komme på idéen å ta fra oss alt og drepe oss alle. Og alle vil igjen ta del i det, fremfor alt her i Wien. Jeg må alltid regne med det østerrikske folks grusomhet. Men for oss jøder er livet her på jorden viktig. Det finnes ikke noe helvete eller paradys. Vi er ikke redd for latterlige figurer som de kristnes djevel. Vi må vente til dommens dag, til Messias kommer. Vi jøder har et helt annet forhold til vår Gud enn de kristne.

Hvorfor skulle han la oss få et bedre liv etter døden enn før?

Tross alt tror jeg at jeg på en måte er lykkelig. Jeg har mitt arbeid, jeg blir tatt alvorlig av mine kolleger og jeg har funnet en venn. En ikke-jøde som gir meg pusterom, og som lar meg, som jødinne, få være i fred med alle mine ritualer. Og når en ny diktator kommer, som tar livet av oss jøder, vil jeg kanskje bare dø et par år før tiden. Men angst? Angst eksisterer ikke mer etter den skjebne min foreldregenerasjon fikk. For den neste syndfloden er atomkrig. Og den skåner ikke engang gjerningsmenne.

Fra Wir wissen nicht was morgen wird, wir wissen wohl was gestern war - Junge Juden in Deutschland und Österreich

